

ПРЕПОДАВАНИЯТА ПО СЛАВИСТИКА И БЪЛГАРИСТИКА В КОЛЕЖ ДЪО ФРАНС (ПАРИЖ) (1840—1923)

НИКОЛА КОЛЕВ

Интелектуалците в Западна Европа и по-специално във Франция започват да проявяват по-определен интерес най-напред към класическите латински и старогръцки езици от XVI в. — Възраждането. Конкретните исторически условия както в Западна Европа — хуманизмът и Реформацията, така и в Изтока — създаването на могъща Османска империя, в чиито граници влизали и страните от Югоизточна Европа, породили в Западна Европа и нуждата от изучаването на византийски, новогръцки, турски, арабски, персийски и други източни езици.¹

Политическите и икономическите интереси на западноевропейските държави ги принудили постепенно да забравят кръстоносните походи и борбата срещу исляма и една след друга те установили дипломатически отношения с Османската империя. Франция била между първите западноевропейски страни, която сключила първия договор с Високата порта през 1535 г. Една от основните причини, която накарала френския крал Франсоа I (1494—1547) да сключи този мирен и търговски договор, била войната му с германския император Карл V (1500—1558). Според този договор Франция щяла да има посланик в Истанбул и консул в Александрия. Както сключването на договора, така и тези две дипломатически представителства наложили посредничеството на преводачи, наричани драгоман.

Османците поради верски предразсъдъци изучавали само турски, арабски и персийски, но не и западноевропейските езици, до 1869 г., когато с т. нар. „Органичен закон за народното образование“ френският език започнал да се изучава задължително в турските средни училища. За връзките си с чуждите дипломатически представителства в Османската империя, за дипломатическите и търговските отношения османското правителство отначало прибегвало до драгоман от християнските страни, предимно до ренегати — евреи или италианци. По примера на османското правителство и за по-голяма сигурност и самите чужди дипломатически представителства наемали свои драгоман. В началото драгоманите не се ползували с особени привилегии, но постепенно те придобили специален статут, според който имали право да се обличат като османските сановници, без обаче да носят тюрбан, да яздят на кон и да се придружават от четирима слуги. При царуването на султан Мехмед IV (1642—1692) били създадени и службите „драгоман на Дивана“ (министерския съвет), считан също и за първи драгоман, както и „драгоман на адмиралтейството (на морината)“. С времето гърците-фанариоти си извоювали правото на тези постове да се назначават лица само из техните среди. Драгоманите освен отличните си познания по турски, арабски, персийски, френски и италиански били високообразовани хора, с широка обща култура; те познавали добре както османското, така и западноевропейското законодателство, османския и западноевропейския протокол. Фактически те движели зад кулисите външната политика на Османската империя. От началото на XVIII в. из техните среди османското правителство назначавало и управници на Дунавските княжества Влахия и Молдавия, на о-с Самос и другаде. Те носели титлата паша или княз. Освен жилищата си в Истанбул мнозина от тях притежавали и луксозни резиденции в Терапия. Неколцина българи също се

издигнали до тези високи постове, както Стефан Богориди (1775—1859), внук на Софроний Врачански, който от обикновен драгоман станал през 1799 г. първи драгоман на морината, а по-късно и първи драгоман на Дивана, съветник на султана, везири и паши.²

Западноевропейските дипломатически представителства отначало се ползували от услугите на драгоманите на Високата порта, но с времето осъзнали необходимостта да имат свои драгомени. Поради тези причини в Колежа на маронитите в Рим още от 1584 г. започнали да се изучават сирийски и арабски език.

Франция, за да отговори на тези нужди, с декрет от 18 ноември 1669 г. открила в сградата на посолството и под ръководството на капуцините в Цариград специално училище, в което младежи-французи на 16—17 години изучавали с турски учители турски, арабски и персийски, наричано „Езиково училище за младежи“. Тази форма на обучение на драгомени и изучаване на източните езици просъществувала до 1795 г., когато било създадено Държавното училище за живи източни езици. Из средите на тези младежи от Езиковото училище излезли и първите видни френски ориенталисти.³

Успоредно с организирането на „Езиковото училище за младежи“ съществувало вече от 1529 г. друго учебно заведение — *Колеж дьо Франс*, в който се изучавали също чужди езици. В началото имало само двама лектори по гръцки и староеврейски. Постепенно в програмите му били включени всички дисциплини на познанието. Необходимо е да се уточни, че Колеж дьо Франс се различавал от Парижкия университет, съществуващ още от 1150 г. Лекциите и упражненията били достъпни за всички онези, които се интересували от някоя област на науката. Считани за свободни слушатели, те не могли да се явяват на изпити, но и до преди няколко години не им били издавани и никакви документи за завършено образование по някоя дисциплина.

Предназначението на Колеж дьо Франс според основателите му било да открива преподавания по всички нови области на знанието, които били както от интерес за Франция, така и за развитието на науката. Филологическите науки били още от началото на преден план. Били въведени преподавания на готски, старонирландски, персийски, санскритски, както и на всички романски, келтски и германски езици.⁴ Откриването на катедра по славянски езици и литератури започнало. Политическите и икономическите интереси на западноевропейските страни в Османската империя и изобщо в Близкия и Далечния Изток доминирали. Едва в началото на XIX в. поради политическата конюнктурa в Европа и Близкия Изток западноевропейските велики сили започнали да си дават по-ясна сметка за неизбежното разпадане на Османската империя, за нарастващата политическа и военна роля на Русия на Балканите и в Европа въобще. Известен дял за нарастването на интереса във френските политически и интелектуални среди към славянските страни се пада и на националноосвободителните борби на балканските народи и по-специално на сръбските въстания от 1804—1805 г., през 1815 г. и създаването на полуавтономното Сръбско княжество и признаването на пълна автономия на княжеството след Руско-турската война от 1828—1829 г. през 1830 г., както и на полското въстание през 1830—1831 г. и установяването на многобройна полска емиграция във френската столица начело с княз Адам Чарториски (1770—1861), която със своя център, т. нар. „Отел Ламбер“ като главна квартира, разгънала широко разяснителна дейност сред френското общество в полза на славяните, но против руската политика към Полша и балканските славянски народи.⁵

Още през 1831—1832 г. *Клод Фориел*, родоначалникът на френската фолклористика и сравнителна литература, прочел лекции върху гръцката и сръбската народна поезия, като посветил деветата си лекция на общославянския епос, като засегнал по-точно епоса у чехите и у русите.⁶ Друг френски компаративист и индоевропеист *Ф. Г. Ешхов* (1799—1875) обнародвал през 1839 г. и първата сравнителна „История на езика и литературите на славяните — руси, сърби, бохемци, поляци и литовци.“ Все по същото време *Г. Н. Бошковски* и *К. Брониковски* започнали да издават и първото славянско списание „*La Revue slave*“. Така че към 40-те години били създадени всички необходими обществено-политически и културни условия за откриването на катедра по славянски езици и литератури. Това станало не без учудващи днес перипетии при гласуването на закона за отпускане на необходимите средства за тази цел от Народното събрание и Камарата на перовите. Луи Леже, бъдещ професор и ръководител на тази катедра, е разказал не без известен хуморпроявената трудно обяснима неосведоменост на депутатите и на перовите за славянските страни и тяхната култура.⁸

По примера на Франция през следващите няколко години били създадени катедри по славянски езици и литератури и в Берлин с преподавател младия бохемец *Цибулски*, в Петербург с ръководител на катедрата Прайс, в Москва начело с Бодянский, в Харков с проф. Срезневски и в Казан с проф. Григорович, във Виена тези преподавания ставали в Политехническият институт и в академията на името на император Йосиф, а по-късно и в Лайпциг и Бреслау с професорите Йордан и Челаковски.⁹

За пръв преподавател и ръководител на новата катедра по „славянски език и литература“ (така се наричала официално тази катедра, тъй като за законодателите имало един общ славянски език и различни други славянски диалекти)¹⁰ бил назначен от министъра на просветата известният полски поет *Адам Мицкевич* (1898—1855), приближен на полската антируска емиграция в Париж и на нейния ръководител Адам Чарториски. Въпреки че не притежавал необходимата подготовка както в областта на филологията, така и на славянската литература, новият професор положил немалко усилия да запознае аудиторията си с географското разположение, историята и културата на различните славянски народи. Първата му лекция се състояла на 22 декември 1840 г. В нея той се постарал да даде обща картина за географията и общата история на славянските народи от идването им от Азия до битката при Косово. Между различните славянски народи споменавал и българите, което за онези години е било от голямо значение за осведомяване на френското обществено мнение за съществуването и на български въпрос в сложната обстановка в Изтока и кризата в Османската империя.

Като поет Мицкевич отделял по-голямо внимание на литературите на славяните. Така 11-ата лекция посветил на „откритието“ на Ханка,¹¹ а в следващите си лекции говорил за руската хроника на Нестор, за Словото за Игор. В някои лекции разгледал и сръбската поезия (16—21-ва лекция): върху цикъла за Марко Кралевич, епопеята за Иван Зерноевич, сръбските поетически романи, но както и Клод Фориел, пренебрегвал българската литература, не споменал нищо за Кирил и Методий и за старобългарската писменост, които вероятно не са му били познати, а и не е съществувал още превод на западноевропейски език на българската народна поезия.¹² По-нататък разгледал преводите на славянска поезия на английски от John Bowring, на немски от Theres von Jakob Talvj. *Volkslieder der Serben*. 1835, на френски от *Elise Vofart*. *Chants populaires des Serviens*. Paris, 1837, 2 vol.,¹³ на Clara Gazul от *P. Merimée*. Paris, 1825. Споменавал и за лекциите и публикациите на Клод Фориел.¹⁴ В следващите лекции разгледал историята и литературата на поляци, руси и бохемци, но и този път пропуснал българската история и литература. Явно, че не са му били познати. През следващата 1842 учебна година А. Мицкевич продължил лекциите си върху историята и литературата на поляци и руси. Според *A. Erdan*. *La France Mystique. Tableau des excentricités religieuses de ce temps*. S. 1.¹⁵ от 1841 г. А. Мицкевич попаднал под влиянието на *Андре Товяновски*, екзалтиран полски емигрант, който проповядвал, че предстояла всеобща европейска революция начело с Адам Мицкевич. Мицкевич се поддал на внушенията на Товяновски, изпаднал в мистицизъм и бонапартизъм. Това се потвърждава и от лекциите му през следващите две години (1843—1844), а именно: „*Официалната църква и месианизмът. Философия и Религия*“ и „*Църквата и Месията*“. В подкрепа на казаното от А. Ердан се привеждат в съхранявания документ от личния архив на А. Мицкевич в Колеж дьо Франс стенографски записки от лекциите му на 19 март и 28 май 1844 г., в които Мицкевич говорил между другото и за „божието откровение и превъплъщение“ и за Наполеон.¹⁶ Адептите на Товяновски през това време раздавали на слушателите литографски портрет на Наполеон, плачещ над картата на Европа.

Този открит бонапартизъм, месианизство и антируски призиви не могли да не смутят френското правителство и френските политически среди. На 9 юли 1844 г. депутат от Народното събрание отправил запитване до министъра на просветата Вилмен, в което между другото казал: „Допуснат в Колеж дьо Франс да преподава наука, той (Мицкевич. Бел. Н. К.) се занимава с нова религия и предизвиква дълбоко възмущение у гражданите на Париж.“ Министърът се опитал да защити Мицкевич, който по чуждо внушение или по свой почин при така стеклите се неблагоприятни за него обстоятелства подал молба за едногодишен отпуск.¹⁷ По такъв начин преподаванията по славянски езици и литератури в Колеж дьо Франс били временно преустановени.

За временно овакнатеното място на преподавател по славянски езици и литератури в Колеж дьо Франс се кандидатираше Сиприен Робер (1807—1878). Изследователите на историята на славистиката във Франция не съобщават нищо от неговата биография. Съвсем оскъдни данни намираме във встъпителната му лекция през декември 1855 г.¹⁸ Според казаното от С. Робер в тази лекция той никога преди това не е мислил да се посвещава на преподавателска работа, но приел да замести А. Мицкевич след изрично изразеното от него желание, а именно — Сиприен Робер да бъде назначен за негов заместник. От едно писмо на С. Робер до Виктор Кузен (1792—1867), бивш министър на просветата и считан за основател на катедрата по славянски езици и литератури в Колеж дьо Франс, с дата 11 ноември 1845 г., се разбира, че починалът принадлежи по-скоро на С. Робер, тъй като в това писмо той моли В. Кузен да му разреши да отиде при Мицкевич от негово име.¹⁹ От встъпителната пък лекция на С. Робер се разбира, че Мицкевич се е съгласил именно той временно да го замести в Колеж дьо Франс.

В същата лекция С. Робер обяснил и мотивите, които са го накарали да направи тези постъпки — искрените му и дълбоки симпатии, които питаел от дълги години към славянските народи. „Признавам, казал той пред слушателите си, че не сях да приема тази трудна задача, която ми се възлага, ако това не бе пожелал изрично г. Мицкевич, а едновременно с това не се подчинявах на един инстинкт у мен, идващ направо от сърцето, и който вече години наред ме кара да защитавам навсякъде, където мога, славянската кауза. Обичам тези народи, заявил по-нататък Сиприен Робер, почти неизвестни във Франция, а чувствавам колко голяма ще бъде ползата за отечеството ми, ако ги опознаем по-добре.“²⁰ По-нататък във встъпителната си лекция С. Робер направил кратък преглед на развитието на славистиката в Европа, която бележела безспорен успех след създаването на катедрата по славистика в Париж и седемте други катедри в Русия, Германия и Австрия. Но поради политическото положение в тези страни ръководителите на тези катедри били принудени да се ограничават само в рамките на филологическите преподавания или пък, както това правел Бодянский, професор по славистика в Москва, той говорел и за историята и географията на славянските народи, но от позициите на великодержавническите аспирации на Николай I. В останалите катедри, все поради политически съображения, професорите обикновено правели сравнителни съпоставяния на различните славянски езици. Само проф. Челаковски отреждал известно място в своите лекции на литературата и историята на славянските народи, но все пак и той в лекциите си разглеждал предимно филологически въпроси. Най-нетолерантно в това отношение се показало германското правителство, докато най-благоприятен климат за такава дейност съществувал във Франция. Тази осведоменост на Сиприен Робер за състоянието на славистиката в Европа показва недвусмислено живия интерес у новия преподавател в Колеж дьо Франс към славянската култура.

Не е известно къде и кога Сиприен Робер е изучавал славянските езици, славянските литератури, миналото и настоящето на славянските народи. Но, както сам той посочва, това той е сторил по време на близо десетгодишното си пребиваване в различните славянски страни. „Не се считам за учен, заявил той във встъпителната си лекция, но обичам славяните, почти десет години живях между тях като пътешественик и с дълбока симпатия изучавах тяхното социално положение и тяхната литература. . . Ако е достатъчно да изпитваш към тях дълбока обич, за да бъдеш убедителен и обективен, никой друг не ще говори с по-голямо красноречие и с по-голяма правда от мен; поне никой, чувствавам го, не ще говори за тях с по-голяма любов.“ Друга причина, която насърчавала С. Робер да посети почти целия си живот на славянските народи, била, че по географски признак те заемали две трети от Европа, навсякъде в славянските страни се наблюдавали големи усилия да „покорят науката и достигнат останалите цивилизовани страни“. „Кой знае, възкликва С. Робер все в същата лекция, каква богата жътва от нови идеи и още неизвестни факти се крият в тези литератури.“

Във втората част на лекцията си Сиприен Робер представил и своите схващания за програмата на катедрата, която му била поверена. Той си поставял за цел да разглежда проблематиката на славистиката както от литературна, така и от историческа гледна точка. Той щял да представи литературата на славянските народи чрез критично разясняване, коментиране на най-добрите литературни паметници на всички славяни, но това той щял да стори от френска и обоевропейска гледна точка, под формата на „обобщени формули“. На Сиприен Робер му се

струвало невъзможно и съвсем претенциозно да се разгледат в подробности всички научни постижения на всички славянски народи. Ето защо той щял да се задоволи да представи всеки въпрос в общи линии и последните постижения по този проблем. „Главният ми неизчерпаем източник ще бъде отделната национална литература и предимно народната поезия, народните песни и легенди“, като щял да придружи разглеждането им с историческа оценка.

Втората цел, която си поставял Сиприен Робер, била да освети литературните тенденции в исторически план, но като французин, и без да даде предпочитание на панславизма по полски или по руски образец — слабост на останалите катедри по славистика в Европа.

Друго нововъведение на Сиприен Робер щяло да бъде да се даде преднина на несправедливото и неоправдано подценяване на южните славяни, които населяват Балканите от Адриатическо до Черно море. А точно славяните от Балканите били първоначалната люлка на всички славяни. Тук според Сиприен Робер, в Илирия (Далмация, Хърватско, Сърбия, Босна, България. Бел. Н. К.) се била запазила в най-чиста форма древната, първобитна славянска култура, тъй като в Чехословакия (Бохемия според С. Робер), в Полша славянската култура била пострадала от латинското влияние, а в Русия — от Азия. По този важен въпрос Сиприен Робер възприема погрешната теория на т. нар. течение „илиризм“, с най-изтъкнат представител Анселм Бандури (1671—1743), родом от Рагуза, дн. Дубровник, бенедиктинец, учил в Неапол и Рим класическа филология, който именно защищавал тезата за произхода на славяните и славянските езици на юг от Дунава, от Далмация.²¹ Още през 1752 г. френският дипломат и учен *Шарл Пейсонел* (1727—1790) разкритикувал тази хипотеза и доказал с многобройни факти, че славяните са дошли от север и са се заселили на юг от Дунава.²²

Във встъпителната си лекция Сиприен Робер изложил и политическите принципи, от които щял да се ръководи при разглеждането на различните проблеми на славистиката: неутралност и невземане страна в конфликта между асимилаторската политика на Германия или други страни по отношение на славяните, примиренчество и посредническа роля между потиснатите и техните потисници. Франция била призвана да играе посредническа роля за мирното разрешаване на еманципацията на славяните. Той изразил несъгласие с професора и ръководителя на катедрата по славистика в Москва, който в заключителната си лекция през 1844 г. призовал славяните от Бохемия и Унгария да се противопоставят на асимилаторската политика на Австрия. Сиприен Робер не е убеден в правотата на тези принципи, но тук, от катедрата, той трябвало да се въздържа да наложи своите разбирания. А той лично по време на своите пътувания из славянските страни се бил убедил колко тежко било положението на поробените славяни. Сиприен Робер стигнал до тези изводи при десетгодишната си обиколка из всички славянски страни, като започнал от Полша, Чехословакия, Русия, Украйна и най-после прекосил Дунава и се озовал сред южните славяни. При обиколката си той постоянно сравнявал съвременните нему теории на историците за произхода на славяните и данните, които извличал от народното творчество — народни песни и легенди, според които именно „люлката им (на славяните. Бел. Н. К.) е на юг, в съседство с пелазгите.“²³

През кои години С. Робер е направил пътуванията си из славянските страни, той не уточнява. Но като съпоставим гореказаното, а именно, че той пропътувал балканските славянски страни през 1842—1843г., което той изрично посочва в книгата си, обнародвана след това пътуване: „Славяните в Турция. Сърби, черногорци, босненци, албанци и българи. *Техните ресурси, тенденции на развитие и политически напредък.*“²⁴ Париж 1844г., 2т. се разбира, че С. Робер е започнал обиколката си из славянските страни около 1832г. През тези десет години той е имал пълната възможност да се запознае с бита, нравите и обичаите на тези народи, както и с тяхната култура (народно творчество, литература), социално и политическо положение.

Но какви въпроси по-точно е разглеждал в своите лекции? Според Андре Мазон, изтъкнат френски славист, с назначаването на С. Робер на мястото на Мицкевич „славяните от Балканите се появяват на сцената: илирийската (общобалканската славянска. Бел. Н. К.) литература е на почит, а професорът, смел пътешественик, я допълва с ясни виждания по отношение на политическото положение и бъдещето на славяните.“²⁵ Според един анонимен документ, съхраняван в Държавните архиви на Франция, 114AP1, досие 7, Сиприен Робер разглеждал в лекциите си „славянските литератури и техните връзки с настоящата епоха, произхода на славяни-

те от гледна точка на националностите; техните минали и настоящи литературни тенденции; традиционната поезия и философия на славяните; народната поезия на южните славяни и нейната връзка с полската поезия; разяснявал също така най-старите славянски писмени паметници, както и откъси от илирийските класици. Тези сведения се потвърждават до голяма степен от запазените „програми на лекциите в Колеж дьо Франс“²⁶. 1846 г. *Славянски езици и литератури*.“ Г. Адам Мицкевич, временен ръководител на катедрата, в отпуск за една година, ще бъде заместен от г. Сиприен Робер, който всеки вторник ще говори за *народната поезия на южните славяни и връзките ѝ с полската народна поезия*. Всяка събота ще чете и коментира откъси от най-забележителните поеми на Милатинович.“ 1847 г. „*История на средновековната славянска литература*.“ Ще чете и коментира най-древните славянски паметници.“²⁷

Досега се смяташе, че Сиприен бил прекъснал преподаванията си в Колеж дьо Франс през 1847 г.²⁸ Но от някои неизвестни досега данни се вижда, че той е продължил лекциите си. Така според в. „La Pologne“, орган на полската емиграция в Париж с ръководител княз Адам Чарториски и с редактор именно Сиприен Робер, той прочел през учебната 1848—1849 г. курс от лекции на тема „Общите тенденции на славянската революция в литературата, религията и политиката“.²⁹ Сиприен Робер е останал редактор на този полски вестник от 1848 до 1851 г. Следователно той се е намирал през тези години в Париж и няма основания да е прекъсвал лекциите си. Тъкмо обратното, в началото на март 1851 г. той не се явил в понеделник да прочете лекцията си и това било веднага сигнализирано на администратора на Колеж дьо Франс, който с писмо от 11 март му иска обяснения за това отсъствие.³⁰ В същото досие е запазено и съобщение, което гласи, че С. Робер щял да продължи лекциите си от 23 май на тема „Съвременното състояние на славянските литератури от гледна точка главно на отделените националности.“ От другите документи в това досие се установява, че С. Робер е продължавал да получава възнаграждението си като преподавател в Колеж дьо Франс и през 1852 г., но няма точни сведения за темите на лекциите му до 1854 г.³¹ През учебната 1854—1855 г. С. Робер посветил лекциите си на „Традиционната славянска поезия и философия, а разяснявал „илирийски откъси, като ги сравнявал с другите славянски литератури. През учебната 1855—1856 и 1856—1857 г. С. Робер чел лекции върху „Етнографилта на славянските народи, сравнявана с тази на другите раси от Европа и Азия“ и обяснявал текстове върху „Връзките на славянските езици с другите европейски езици“.³²

Що се отнася до конкретното съдържание на лекциите на С. Робер в Колеж дьо Франс, може да се съди само по публикациите му, тъй като лекциите му не са обнародвани, а не са открити досега и ръкописите им,³³ но при изричната уговорка, направена от самия него във встъпителната лекция, че докато в лекциите си той ще се старее да запази неутралитет при третирането особено на въпроси, свързани с политическите събития в славянския свят, то той ще изрази откровено разбиранията си по тези въпроси в трудовете си. Още в началото на 30-те години Сиприен Робер започнал да обнародва поредица от статии във френското списание „La Revue des Deux Mondes“ в полза на славянските народи, в които в противовес на някои и кръгове в Западна Европа той доказвал с факти, че славяните имат многовековна своя култура и че ще има па играят все по-значителна и решаваща роля в историята на Европа. И тъй като южните славяни били най-пренебрегвани досега, С. Робер ще им отдели по-голямо внимание, ще изтъкне тяхната традиционна роля в Средиземно море, връзките им в миналото и в настоящето с Гърция ти Цариград, ще разкрие решаващото им участие, така много пренебрегвано досега, при разрешаването на въпросите, свързани с положението в Изтока.³⁴ В статии и книги Сиприен Робер защитава самобитността на славянската култура и смята, че славяните с техните нови идеи, с техните оригинални литератури в миналото и настоящето ще допринесат за обогатяване на западноевропейската цивилизация, а не обратното, както смятали някои. Така той мисли, че служи не само на каузата на славянството, но и на интересите на Франция, тъй като славяните по характер са много близки до французите, и т. н.³⁵

Като преподавател и публицист Сиприен Робер се изявил като искрен приятел на българския народ и пропагандатор на българската култура както в миналото, така и в по-ново време — в най-решителните години на борба за просвета, за национална литература, за църковна и национална независимост. Но обикновено името му се споменава от историците на нашето

Изразждане по повод цитираните извадки от произведенията му, писани в полза на българската национална кауза и изобщо на българите. Така постъпил още Г. С. Раковски, който, за да проверае злонамерените публикации в немския печат и някои други западноевропейски страни, обнародвал в два последователни броя на „Дунавски лебед“ (бр. 46 и 47 от 15 и 22 авг. 1861 г.) откъси от първата книга на С. Робер, посветена на южните славяни, предимно на българите, а именно „Les Slaves de Turquie. Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares. Leurs ressources, leurs tendances et leurs progrès politiques. Paris, 1844, 2 vol. (Цитираният текст от Раковски е откъс от т. II, книга пета, с. 228 и сл.) Само в тази своя книга С. Робер посвещава две цели глави на България (гл. V и VI, с. 228—408), като засяга географията, етнографията, историята, а повече от 100 с. посвещава на съвременната история, а именно тежкото положение на българския народ под османско иго, борбите му (хайдутство, Пиротско, Нишко и Старозагорско въстание), хайдутството в Македония и т. н. Тези редове са написани по личните впечатления на автора по време на пътуванията му из Балканите през 1842—1843 г., както сам той го заявява в предговора на книгата. На с. 320 С. Робер пише, че от 1780 г. до днес вярата на българския народ в собствените му сили не престава да расте и укрепва. Тук той подчертава „патриотичната и освободителна“ роля, която играе книгата на Венелин върху българската история и която притежавали всички „даскали“ (с. 335). По-нататък авторът подчертава, че между българите има надарени и учени хора, добри патриоти, които биха могли да напишат хубави книги, които „ще допринесат за реабилитирането на страната им“. За тази цел той предлага такива книги да се отпечатват в славянската печатница, която съществувала в Париж още от Наполеон, от 1814 г. Но докато Ламартин и Бланки бяха установили, че българският народ е „зрял за независимост“³⁶, Сиприен Робер прави отстъпление, като смята, че му трябвали още много години, за да получи независимост, и то в рамките на една федерация със Сърбия и Турция (с. 320, 335—336 и 405—408). Това становище на С. Робер по българския въпрос явно му е било внушено от полската емиграция в Париж, с която поддържал тесни връзки.³⁷ Във втората си книга, озаглавена „Le monde slave. Son passé, son état présent et son avenir“. Paris, 1852, 2 vol., С. Робер отделя толямо внимание на българския народ. Така във втората част със заглавие „Литература и религия“ (с. 217—370) той прави преглед на старата българска литература от създаването на славянската азбука от Кирил и Методий до процъфтяването ѝ като оригинална и национална литература през Х в., която оставила „незаличими спомени“ (с. 362).

За отгласа на книгата на С. Робер намираме статия в „Цариградски вестник“, бр. 115 от 28 март 1853, с. 3—75, в която се съобщава, че английският вестник „Таймс“ бил обнародвал материали по положението на Балканите, които предизвикали остра реакция от редактора на френския вестник в Цариград (Константинополския фр. вестника) в две писма, изпратени до в. „Таймс“ и публикувани на 7 и 23 март 1853 г., в които се четяло следното обръщение към редактора нав. „Таймс“: „Господине, искаш всичкият свят да разбъркаш? Види ми се, че искаш да се подведеш по Господин Сиприен Робертовите съвети, който измисля Гръко-славянския свят. . .“ Според Л. Каравелов С. Робер е между неколцината пътешественици по Балканите, който е писал за България с нужната задълбоченост.³⁸ Г. С. Раковски също се обръща към С. Робер (Горски пътник. Нови Сад, 1857, Замечания, бел. 23, с. 198), за да защити славяните от нападите на някои твърдения в Германия, а именно, че според С. Робер славяните са толкова преселници, колкото и гърците. Германия се създала при разпадането на империята на Карл Велики. Тогава е имало славяни до р. Рейн и в цяла Австрия.

Засега не са още изяснени причините, поради които Сиприен Робер преустановил през 1857 г. преподаванията си в Колеж дьо Франс. Няма сведения и за дейността му през следващите години. Знае се само, че през 1860 е обнародвал анонимно книга, озаглавена *Le Panlatinisme*.³⁹

Още същата година френското Министерство на просветата назначило за преподавател и ръководител на катедрата по славянски езици и литератури при Колеж дьо Франс *Александър Ходзко*. За разлика от Сиприен Робер има много повече данни за биографията и дейността на Ал. Ходзко, някои от които той сам е посочил в различни молби до министъра на просветата на Франция за назначаването му за преподавател по източни езици.⁴⁰

Роден през 1806 г. в Крживице, близо до гр. Вилно, Литва, той завършил литература и изкуство в университета на гр. Вилно, след което заминавал за Петербург, където пак завършил

ориенталистика в Училището за живи източни езици, като се специализирал по-точно по персийски, арабски и турски език. От тези години започнала и дружбата му с Адам Мицкевич. Бил добър поет и през 1829 г. обнародвал в Петербург сборката си „Поезия“. През 1830 г. бил назначен за драгоман в руското посолство в Техеран, а по-късно и консул в гр. Решт, където останал до 1841 г. От тази дата Ходзко се установил в Париж, където срещнал и своя стар приятел от студентските си години Адам Мицкевич. През първите години Ходзко продължил да се занимава с ориенталистика и славистика, като през 1842 г. издал събраните лично от него персийски народни песни: *Specimens of the popular poetry of Persia, collected orally and translated with notes*. London, 1842, както и *Le théâtre en Perse*. Paris, 1844, *Grammaire persane*. Paris, 1852, *Le drogman turc*. Paris, 1854, *Английско-полски и Полско-английски речник*, студия върху лийкийски надписи, обяснени чрез корените на различните славянски езици.

През 1847 г. се овакантили както катедрата по персийски език при Колеж дьо Франс, така и тази по турски език към Народната библиотека в Париж. Ходзко подал молби до министъра на просветата и администратора на Колеж дьо Франс, за да бъде назначен за преподавател и ръководител на едната от тях.⁴¹ Но, изглежда, че са били предпочетени други кандидати.

От 1 октомври 1852 до 1 май 1855 г. изпълнявал длъжността аташе към кабинета на министъра на външните работи, който му бил възложил да напише поредица от изложения (мемоари) върху южнославянските народи и народите от Кавказ. През последната фаза на Кримската война (1854) бил и преводач от руски език на статии от руската военна медицина.⁴²

При напускането на катедрата по славянски езици и литератури от Сиприен Робер през 1857 г. Александър Ходзко подал молба на 3 ноември 1857 г. до администратора на Колеж дьо Франс да бъде назначен на овакантиеното място. С решение на Министерството на просветата от 23 ноември 1857 г. Ал. Ходзко се назначавал за временен ръководител на катедрата по славянски езици и литератури в Колеж дьо Франс, считано от 1 декември същата година.⁴³

Александър Ходзко открил преподаванията си още същата година, като избрал общата тема „Общ преглед на славянската литература и сравнителна славянска филология“ с обяснения на текстове от Пушкин и други руски автори. През следващата учебна 1858—1859 г. Ходзко разгледал „История на славянските литератури до XVIII в.“, а тълкувал „Средновековни славянски легенди и текста на кирилица от Рейнското евангелие“. През 1859—1860 и 1860—1861 г. Ходзко завършил този преглед с „История на новата славянска литература“, а продължил да обяснява средновековни славянски легенди и откъси от най-добрите произведения от полски, руски, сръбски и чешки автори, като през 1860—1861 г. тема на практическите занимания били *Хрониката на Нестор от XI в. и Хрониката от Далемел от XIV в.*

След този общ увод в славянското езикознание и литературознание Александър Ходзко преминал към разглеждането на по-конкретни въпроси, като *История на законодателната литература у славяните с разясняване на Хрониката на Нестор и неговите продължители* (1861—1862 уч. г.); *Връзките между митовете в свещените индийски книги и устната традиция в славянските страни, включително и в Литва* и разясняване на сръбски текстове от поемата за Марко Краљевиц, конникът скитник от XIV в. (1862—1863 уч. г.); *Полска литература* (1863—1864 уч. г.); *Епосът у славянските народи* (1864—1865 уч. г.); *Руската литература от Петър Велики до Александър II* (1865—1866 уч. г.); *Драмата в славянските литератури* и разясняване поемата „Осман“ от Гундулич, Рагуза (1866—1867 уч. г.); *Исторически сравнителен преглед на славянските литератури и националните секти като богомилите в България, хуситите в Бохемия, разколиците в Русия* и разясняване старославянските текстове от Остромир (1867—1868 уч. г.); *Разясняване на текстовете от Monumenta linguae Paleoslavica et Codice Suprasliensi* (1868—1869 уч. г.); *Филологически връзки между старославянски и другите езици от същото семейство*. Разясняване Хрониката на Нестор (1869—1870 уч. г.); *Анализ на драматичните поеми на Красицки и Синтаксис на старославянски език* (1870—1871 уч. г.); *Хуморът в произведенията на Гогол, Соплитце, Рубеш* и разясняване Трилогията на Толстой (1871—1872 уч. г.); *Великоруски език и лексическите му връзки с чешки и полски* и разясняване басните на Красицки, Крилов и парафразата на Езоповата басня, обнародвана през 1480 г. в Прага (1873 уч. г.); *Славяно-македонските митове от родопските песни, поместени в сборката на Веркович* и *Анализ на Monumenta Linguae Paleoslavica от Миклошич* (1873—1874 уч. г.); *Историческата част от „Ро-*

довските песни“; епичните песни за българските царе Крум, Борис и Симеон; разясняване на „Пан Тадеуш“ от Мицкевич и „От ума си тегли“ от Грибоедов (1874—1875 уч. г.); Анализ на „Фауст“ от Олезаревски и „Комедии“ от Фредзи и четене „Герой на нашето време“ и „Демон“ от Лермонтов (1875—1876 уч. г.); *Старославянският текст на Новгородското евангелие от XI в. и Литературата и етичският произход на народностите от басейна на р. Днепър* (1876—1877 уч. г.); *Сравнителна граматика на главните славянски езици*; разясняване на „Българска история“ от К. Иречек (1877; II семестър) и *Великоруският текст на поетическия роман „Онегин“*; разясняване полския текст на епопеята „Пан Тадеуш“ от А. Мицкевич (I сем., 1878 г.); *Български народни песни, събрани от братя Миладинови* и ще продължи изследванията си върху историята и литературата на България от превземането на Цариград (1453) до наши дни (II сем., 1878 г.); *Песните на Миладинови и разясняване на лексиката им. Превод и анализ на сръбската епоса „Марко Краљевић“* (I сем., 1879 г.); *Превод и анализ на исторически и хумористични романи: „Мировиц“ от Данилевски, „Загадката на огледалата“ от Диотим и т. н. и Сравнителна граматика на славянските езици* (1879—1880 уч. г.); *Сегашното състояние на драматургическата литература у славянските народи с обяснение на откъси от Фредро, Грибоедов, Неруда и други* (1881—1882 уч. г.); *Нови тенденции в поезията на западните славяни*. . . (1882—1883 уч. г.).⁴⁴

Още през 1881 г. Ходзко осведомил администратора да се оттегли от преподавателска работа по здравословни причини и предложил за свой заместник Венцеслао Газтовт, учител по история и литература в колежа Шапсал в Париж, но съветът на професорите при Колеж дьо Франс не го одобрил. През 1882 г. Ходзко наново подал такава молба, но бил освободен с решение на Министерството на просветата от 31 октомври 1883 г.⁴⁵

След това подробно изложение на темите, разглеждани от Александър Ходзко по време на дългогодишните му преподавания в Колеж дьо Франс, става излишно да се подчертава както голямото им разнообразие, така и широките познания на преподавателя по славянско езикознание и литература в тяхното историческо развитие. Все пак интерес представлява характеристиката на Луи Леже за Ходзко, негов студент и заместник по-късно като професор в Колеж дьо Франс: „Мнозина между вас, заявил Л. Леже във встъпителната си лекция през 1885 г., сигурно сжالياват за отеглянето на моя почтен предшествник след дълги години на кариера, посветена на Франция, която бе станала за г. Ходзко втора родина, посветена и на ориенталистиката — област, в която той бе считан за един от най-добрите, на славянските литератури, които за него бяха запазили своя национален интерес и в която област той има определено място не само със своите филологически трудове, но и с изискани и очарователни стихове. . . Споменът за преподаванията му ще надживее благодарение на неговите трудове в областта на литературната критика и филология. . . Малцина учени между неговите съотечественици и между нашите биха могли да се похвалят с една толкова широка ерудиция и с такъв космополитичен талант.“⁴⁶

Този по-дълъг цитат се налага, защото само няколко години по-късно Луи Леже в писмо от 11 февр. 1900 г. до проф. Ив. Д. Шишманов, в разрез с казаното по-горе, заявява: „... Ходзко е колкото наивен, толкова и невеж. . . На бедния човек му липсва напълно критичен подход.“⁴⁷ Нужно е да се поясни, че Луи Леже, който е присъствувал на лекциите на Ходзко, е променил мнението си, след като се разразила широка дискусия сред учените в цяла Европа по автентичността на „Веда словена“ от Ст. Веркович, по който въпрос Ходзко взел положително отношение.⁴⁸ Все пак от казаното дотук може да се твърди, че Ходзко със своите познания по ориенталистика и славистика е притежавал достатъчна компетентност, за да се произнесе по този толкова сложен въпрос, който е отново на дневен ред. Сигурно новите изследователи на „Веда словена“ ще има какво да научат и от Ходзко по този проблем. Трябва да се сжالياва, че двамината от защитниците на автентичността на „Веда словена“ умират рано, за да продължат участието си в този научен спор — Огюст Дозон през 1890, а Александър Ходзко през 1891 г.

С Александър Ходзко завършил и първият етап от развитието на славистиката във Франция — преходен период от началните изяви към строго научното третиране на проблемите на славянската филология и на славянското литературознание. Първ представител на това ново поколение френски слависти е Луи Леже (1843—1923). Самите френски отговорни власти дали

тон за тази промяна. Вместо досегашната практика да се назначават нередовни преподаватели по славянски езици и литератури направо от министъра на просветата след оттеглянето на Александър Ходзко бил проведен конкурс за редовен професор и ръководител на тази катедра през 1885 г. На конкурса се явили трима кандидати: Луи Леже, Огюст Дозон и Ладислав Ходкиевич. Професорското тяло при Колеж дьо Франс избрало на 18 януари 1885 г. Луи Леже на този пост.⁴⁹ Това предпочитание пред другите конкуренти, особено що се отнася до Огюст Дозон, който с публикациите си дал достатъчно доказателства, че познава славянските езици,⁵⁰ ще се е дължало не само на познанията на Луи Леже по славистика, но и поради напредналата възраст на О. Дозон, роден през 1822 г., а Луи Леже през 1843 г. Луи Леже се бил изявил вече чрез многобройните си трудове като вещ познавач на славянските езици, литератури и култури.

Роден на 13 януари 1843 г. в гр. Тулуза в семейство на гимназиален учител по история, Луи Леже завършил прочутия парижки лицей Louis-le-Grand, след което кандидатствувал в Ecole Normale Supérieure,⁵¹ но не бил приет. Тогава се записал да следва право, но не го завършил, а станал лисансие-ес-летр⁵² в Сорбоната.

Интересът му към славянските езици датира от 1863 г. Най-напред започнал да изучава полски език с Леонар Ходзко, библиотекар в Сорбоната; брат на Александър Ходзко, при когото пък слушал лекциите му по славянски езици и литератури в Колеж дьо Франс. След това Л. Леже изучавал чешки език с чешкия поет-емигрант във Франция Йозеф Фрич. През 1864 г. Л. Леже заминал за Прага, където не само усъвършенствувал познанията си по чешки език, но се запознал с миналото и настоящето на чешкия народ, с неговата култура, с борбите му срещу опитите за немска асимилация, за национална литература и национална независимост. След този престой в чешката столица славянофилството у Луи Леже се затвърдило още повече. Една след друга той издал няколко книги, посветени на Чехия: *L'Etat autrichien* (1866); *Chants héroïques et Chansons populaires des Slaves de la Bohême* (1866); *La Bohême historique, pittoresque et littéraire* (1867); *La Renaissance tchèque* (1867) — последната книга била забранена от австрийските власти да се разпространява в Чехословакия.

През 1867 г., по време на Международното изложение в Париж, Луи Леже се срещнал с архиепископ Йосиф Щросмайер, бележит южнославянски родолюбец и меценат, дяковски епископ, с Рачки, бъдещия пръв председател на Сръбската академия на науките, и с дубровнишкия поет Медо Пушич. По тяхна покана още през същата година Луи Леже направил обиколка из Хърватско и Сърбия, по време на която имал възможност да се запознае с проблемите и на южните славяни. Луи Леже окончателно избрал бъдещото си поприще — славяноведението. През 1868 г. Леже защитил в Сорбоната и докторската си дисертация на тема „*Cyrille et Méthode — Etude historique sur la conversion des Slaves au christianisme*“, а като втора теза — „Несторовата хроника“, един измежду най-древните руски писмени паметници от X в., на латински език, която авторът превел и издал на руски език през 1884 г. По такъв начин делото на основоположниците на българистиката и на славистиката изобщо получило официално признание от Парижкия университет, едно от най-известните и най-авторитетните учебни заведения за времето си в Европа. За Луи Леже тази дата бележи началото на блестяща и възходяща научно-преподавателска и публицистична дейност в областта на славистиката и българистиката.

Още на следващата година му бил възложен курс в Сорбоната по история на южните славяни и политическа история на Чехия. След Френско-пруската война през 1870 г. Л. Леже заминал за Прага като редактор на издавания там вестник на френски език „Correspondance slave“, на който сътруднели и българи като Васил Д. Стоянов, един от основателите на Българското книжовно дружество. На този пост Л. Леже останал около една година, тъй като през следващата 1871 г. бил изпратен на научна командировка в Москва, където се запознал с най-видните представители по онова време на славяноведението Ламански, Срезневски, Погодин и Буслаев, както и с писатели като Тургенев и др. След завръщането си във Франция през 1873 г. директорът на Училището за живи източни езици в Париж натоварил Л. Леже с курс по сръбскохърватски език като помощна дисциплина, а след три години бил назначен за професор по руски език към същото учебно заведение. Сега вече Луи Леже имал всички възможности да разгърне своите способности и знания.⁵³ В продължение на няколко години написал редица пособия, необходими

за преподаването му: нова редакция на граматиката по руски език на Рейф, руска христоматия, учебник по руска литература и др.⁵⁴

Все пак Луи Леже не бил още посетил друга една славянска страна — България, за която се отправил през 1882 г. през Люблина, Загреб и Белград, които вече познавал. Маршрутът му през нашите земи бил така избран, че да може да прекося „Класическите долини, напоени от водите на Искър и Марица“: Лом—София—Пловдив. Чел предварително пътеписите на Ламартин и Адолф Бланки. Пребродил вече всички славянски страни, Луи Леже е опитен пътешественик-изследовател. Навсякъде установявал контакти с най-изтъкнатите представители на интелигенцията на младата българска държава. В Пловдив не пропуснал случая да потърси и се запознае лично с Иван Вазов, за когото по-късно в пътеписите си отбелязал: „Потърсих един личен поет, една от най-блестящите надежди на България. . . Вазов доказва, че притежава действителен талант. . .“⁵⁵ Иван Вазов също е отбелязал престоя на Л. Леже в Пловдив: „Луи Леже също бе ни посетил, пише той в спомените си „В Източна Румелия“. С., 1920, с. 11. Той нарече в една своя книга⁵⁶ Пловдив, поради умствения му и политически разцвет, „Българска Атина“. Завърнал се в Париж, Л. Леже още същата година обнародвал пътните си бележки в „La Nyvel Rejou“⁵⁷, които по-късно, през 1884 г., издал като отделна книга под заглавие „*La Save, le Danube et le Balkan. Voyage chez les Slaves méridionaux.*“ преведена и издадена на български „Пътуване през Сърбия, България и Източна Румелия“ (само частта, отнасяща се до България).⁵⁸ Това е може би и първата книга за новоосвободена България, публикувана във Франция. Българският печат съвременно отразил това събитие. Иван Вазов обнародвал отзиви в сп. „Зора“, във в. „Дневник“, „Народний глас“.⁵⁹ В. „Отечество“ също съобщил на читателите си тази новина в бр. 1, г. I, 1884, с. 7.

През следващата 1885 г. Луи Леже отпечатал първата си книга, посветена изцяло на България — „*La Bulgarie*“, Paris, 1885. 228 p. В предговора авторът обяснява на читателя, че той е написал тези „изследвания, воден единствено от чувството на симпатия, която се поражда у историка съвсем естествено от гледката на един народ, който след дълги години. . . отново се връща към цивилизацията и свободата.“⁶⁰ Предговорът е писан през 1885 г., годината на Съединението на Княжество България с Източна Румелия. Ето защо Луи Леже като искрен приятел на българския народ се обръща към великите европейски сили и ги предупреждава да не се намесват във вътрешните работи на България: „... Европа трябва да внимава, защото спирането на възходящия устрем на един християнски народ към прогреса и свободата би означавало да се стори груба грешка, която ще доведе за в бъдеще до дълга поредица от смутове и революции.“⁶¹

Луи Леже подразделил книгата си на пет части. Първата глава, озаглавена „*Литературното възраждане на българите*“ („*La Renaissance littéraire des Bulgares*“), била преведена още през 1889 г. от Моско Г. Москов и издадена в Шумен.⁶² В нея авторът прави в началото преглед на българската литература от зараждането ѝ до Възраждането. Втората половина (с. 39—75 по бълг. превод) е посветена на българската възрожденска литература от Паисий до Освобождението като исторически очерк, в който се споменават не само авторите и техните произведения, но се прави и исторически преглед и на останалите страни на Възраждането — борбите за национални училища, национална църква и национална независимост, като се посочват пътищата и средствата за осъществяването им, ролята на българския печат, и завършва с патетично откровение: „Аз проследих с особена любов умственото възраждане на българите. Признавам, че изпитвам особена симпатия за този народ, колкото древен толкова и млад, който след петвековно робство се възбужда политически и морално. Неотдавна имах случая да посетя България и установя напредъка, който са направили българите от Освобождението насам. Българската литература е постигнала големи успехи. . .“⁶³ Следващата глава под наслов „България при Пазвантоглу. Житието на епископ Софроний“ („*La Bulgarie sous Pasvan Oglou. Mémoires de l'évêque Sofroni*“ (p. 81—141) започва с кратко описание на положението на българите при Пазвантоглу, след което Луи Леже е поместил превода на автобиографията на Софроний Врачански „Житие и страдания грешного Софрония“.⁶⁴ Това е може би първото произведение на новобългарската проза, преведено на френски език.⁶⁵

Третата глава има за наслов „Съвременната българска литература“ (с. 145—179). Тя започва с кратко лирическо отстъпление, в което Л. Леже подчертава дълбоките си и искрени

чувства към българския народ, припомня, че неотдавна е бил в България и че получава редовно българските издания. В този ред на мисли той споменава и за Христоматията на Ив. Вазов и К. Величков, за които се изказва много ласкаво: „... Вазов и Величков са известни писатели. Ив. Вазов се счита за първия поет на съвременна България.“⁶⁶ След това прави разбор на Христоматията, като подчертава, че на френската литература е отделено голямо място, но все пак руският език трябва да се счита за втори матерен език на българите; спира се и на руското културно влияние. Що се отнася до българската литература, изложението започва с кратък преглед на българския печат през Възраждането и неговите най-видни представители: Раковски (с. 153—162), Л. Каравелов (с. 163—170, с превод на описанието на Копривщица). Ив. Вазов е представен с разказа си „Неотдавна“ (с. 170—172). Споменава се и Богоров (с. 175—176) и неговият „Българо-френски речник“, издаден във Виена през 1871 г., за който Л. Леже бе писал вече през 1880 г.,⁶⁷ както и за старата българска литература още през 1875 г.⁶⁸ В IV глава авторът разглежда (с. 183—198) въпроса за Македония от културно-историческа гледна точка, а в V глава (с. 199—228) — историческите неизбежни предпоставки за съединението на двете части на България: Княжество България и Източна Румелия.

Така само няколко години след освобождението на България, почти неизвестна дотогава в Европа, благодарение на Луи Леже френският читател, пък и цяла Западна Европа разполагали с книга, в която се прави всестранен преглед на историческото и културното развитие на българския народ до 1885 г. Тук изниква въпросът за изворите на автора за написването на тази първа по рода си книга на френски език. Луи Леже не ги скрива и ги съобщава при разглеждането на различните периоди. Това са предимно руските слависти, но и славистите от другите славянски страни. По време на своите пътувания в тези страни той се е възползвал, за да установи лични контакти с редица от тях, като О. М. Бодянски, Н. Срезневски, В. И. Григорович, Ф. И. Буслаев, Н. А. Пилин и др., както и с произведенията на всички техни предшественици, като Й. Добровски, В. Копитар, В. Ханка, П. Й. Шафарик, В. Ягич и т. н.⁶⁹ Изобщо трябва да се подчертае, че Луи Леже се е отличавал с изключително трудолюбие и е познавал цялата литература и изворите, свързани с развитието на славистиката в Европа. Личните му връзки не само с колегите му от славянските страни, но и с обществени и политически дейци от тези страни са му позволявали да бъде в течение на всички събития, свързани с техния обществено-политически и културен живот. Това личи от многобройните му публикации, от преподавателската му и обществена дейност през 40-те години, през които е професор и титуляр на катедрата по славянски езици и литератури в Колеж дьо Франс (1885—1923). За разлика от своите предшественици — А. Мицкевич, С. Робер и А. Ходзко, които са били нередовни преподаватели, назначавани на право от министъра на просвещението, Луи Леже заема този пост с конкурс.⁷⁰

В началото на въстъпителната си лекция „*Le monde slave au XIXe siècle*“ Луи Леже проследил мъчителните перипетии по създаването и развитието на катедрата по славистика при Колеж дьо Франс, спрял се накратко върху преподаванията на неговите предшественици Адам Мицкевич, Сиприен Робер и Александър Ходзко и завършил с отгласите от откриването на тази катедра в Европа, вкл. и в Русия, в която славистите поздравили горещо това събитие. „Чест прави на французите, писал Бодянски на Погодин, че първи разбраха от какъв голям интерес е за тях по-добре да опознаят славяните, техните литератури и техните езици. ...“ Ръководният принцип на новия професор щял да бъде „безпристрастната и чиста наука, извисяваща се над конфликтите между народите, търсеща преди всичко да установи истината и да я каже на всички онези, които са достойни да я чуят.“⁷¹ Така Луи Леже започнал своята възходяща и блестяща кариера на професор и ръководител на първата катедра в Европа по славянски езици и литератури.

През първата учебна година (1885, I сем.) Луи Леже очертал „*Географското разположение на славянските народи и общата история на тяхната цивилизация*“, през първите два часа от седмичната програма, а през вторите два часа анализирал „*Руската христоматия на Возкресенски*“. През следващите близо четиридесет години преподавания (1885—1923) проф. Луи Леже развил подробно първата обща тема за историята и цивилизацията на отделните славянски народи, а именно: *История на цивилизацията в Русия и Русия от XIII в. до възкачването на трона на Романовци* с обяснение на *Староруски текстове от XII в.* (уч. 1885—1886 г.); *Ис-*

тория на руската цивилизация от края на татарското господство и обясняване на Исторически песни на полския поет Урсин Ниемевиц (уч. 1886—1887 г.); История на руската цивилизация през XVII и XVIII в. и обясненията на историческите песни на У. Ниемевиц (уч. 1887—1888 г.); История на полската цивилизация и Миклошич. *Etymologisches Wörter der slawischen Sprachen*, както и История на панславистичните идеи в политиката и литературата и обяснение на сръбски текст (уч. 1888—1889 г.); История на цивилизацията в Бохемия и борбата на чехите, като продължил разглеждането на Етимологичния речник на Миклошич и етимологичен анализ на старославянски текст (уч. 1889—1890 г.); История на руското общество по време на Екатерина II и обяснение на „Пан Тадеуш“ от Мицкевич (уч. 1890—1891 г.); История на руското общество от Екатерина II до смъртта на Александър I и разглеждане същото произведение на Мицкевич (уч. 1891—1892 г.); История на руското общество и руската литература през XIX в. и разглеждане Етимологичния речник на Миклошич и етимологичен анализ на български, руски и сръбски текстове (уч. 1892—1893 г.); Руски, сръбски и български народен епос и разяснения по българска граматика (уч. 1893—1894 г.); Българска граматика и Славянска митология (уч. 1894—1895 г.); Чешка граматика и Борбите на сърбите срещу турците с обяснение на Косовския епически цикъл (уч. 1895—1896 г.); Хрониката от Далемил (XIV в.) и разясняване Руската хроника на Нестор (уч. 1896—1897 г.); Полска граматика и Хрониката на Нестор (1897—1898 г.); Поезията на Мицкевич с обяснение на отделни откъси от нея (уч. 1898—1899 г.); Живот и творчество на Пушкин и романтизмът в Русия и обяснение на поезията на Мицкевич (уч. 1899—1900 г.); Пушкин, Лермонтов и романтизмът в Русия с обяснение на „Домострой“ (уч. 1900—1901 г.); Живот и творчество на Лермонтов и обяснение на „Домострой“. (Тук вече се посочва в програмата, че Луи Леже е избран за член на Френската академия и лекциите му били във вторник и четвъртък.), „Полският куртизан“ от Лука Горниуки и обяснение на „Домострой“ (уч. 1901—1902 г.); през уч. 1902—1903 г. Л. Леже продължил разглеждането на същата тема с обяснение на „Русия при царуването на Алексей Михайлович“ от Иван Котохикин; Чешка граматика с обяснение на старославянското и чешко евангелие по изданието на Петербургския синод през 1872 г., както и Мемоарът върху Варшавското княжество от Ниемевиц (уч. 1903—1904 г.); Историята и литературата в Русия при царуването на Александър I с обяснение на малоруска граматика и текстове (уч. 1904—1905 г.); Епископският цикъл за Марко Кралевич и Поезията на Тарас Шевченко с обяснение на откъси от Рей Нагловице (уч. 1905—1906 г.); Полското общество през XVII в. и обяснение на „Мемоарите“ на Пасек, а вторник продължил да разглежда сръбския епос за Марко Кралевич (уч. 1906—1907 г.); през уч. 1907—1908 г. във вторник продължил да разяснява „Мемоарите“ на Пасек, а в четвъртък — Възраждане на българската литература с обяснение на „Житие и старадания на грешния Софроний“.⁷² През уч. 1908—1909 г. продължил с Възраждането на българската литература и Политическите проповеди на Скарга. През уч. 1909—1910 г. продължил с Политическите проповеди на Скарга и „Ревизор“ на Гогол, Живот и творчество на Сватоплук Чех с обяснение на „Песните на един роб“, както и Сръбска граматика с обяснение на Горски венец от Петър Негош през уч. 1910—1911 г.; Горски венец и Живот и творчество на Гогол (уч. 1911—1912 г.); Сатириите от полския поет Красиуки и Краледворският ръкопис (уч. 1912—1913 г.); Комедията на Фонвизин „Миньор“, Полска граматика и Сатириите на Красиуки (уч. 1913—1914 г.); Откъси от чешките произведения на Ян Хус; Етимологичен анализ на руски текст (уч. 1914—1915 г.); История на панславистичните идеи; Етимологичен анализ на руски текст (уч. 1915—1916 г.); Методите на преподаване на руски език; История на панславистичните идеи (уч. 1916—1917 г.); Обяснение и коментар на Епископския цикъл от Косово (уч. 1917—1918 г.); Изследване на сръбски епос. Коментар на полските религиозни и национални химни (уч. 1918—1919 г.); Борбите на германците срещу славяните през средните векове. Обяснение на полски текстове (уч. 1919—1920 г.); Борбите на славяните срещу германизма според чешката хроника от Далемил (XIV в.) и в творчеството на словакия поет Колар (уч. 1920—1921 г.); Продължение разглеждането на творчеството на Колар и на произведения на известния педагог Коменски (уч. 1921—1922 г.); Творчеството на Мицкевич и анализ на руски текст (уч. 1922—1923 г.).⁷³ Смъртта на Луи Леже през 1923 г. прекъснала тази така богата и разнообразна преподавателска дейност на един от най-видните слависти не само във Франция, но и в Европа.

Луи Леже не бил само широко осведомен, начетен и блестящ преподавател по славистика, но и надарен публицист. Под неговото перо излезли над трилестет труда, посветени на славянските народи, в това число и на българския народ.⁷⁴ Той бил дълбоко убеден славянофил и във всички свои публикации защищавал страстно истината за славянските народи, към които Западна Европа още не питаела големи симпатии, а и не ги познавала добре. Ето защо е толкова богата палитрата от темите, разглеждани с вещина както в неговите лекции, така и в неговите трудове. Тъй като заглавието на статията е ограничено само в рамките на преподаванията по славистика в Колеж дьо Франс, тук не ще бъде предмет на разглеждане на тази изключително интересна и полезна страна от дейността на именития професор.⁷⁵ Все пак обнародваните трудове представляват интерес за настоящата статия дотолкова, доколкото сред тях фигурират и разглежданите теми по време на лекциите му. Така например встъпителната му лекция била поместена в сборника му от славистични студии;⁷⁶ лекциите му върху „Възраждане на българската литература“ от 1907—1909 г. са били поместени по-късно в книгата му *Сърби, хървати и българи*. Париж, 1913 г., с. 168—222;⁷⁷ „Епическият цикъл за Марко Кралевич“, тема на лекциите му през 1906—1907 г., съставлява отделно отпечатана книга със същото заглавие и т. н. Така че по публикациите му може да се съди и за съдържанието на лекциите му, които не са издадени.

С преподаванията на Луи Леже в Колеж дьо Франс завършва, така да се каже, и предисторията на българистиката, тъй като през 1920 г. българското правителство командировало професора по славистика в Софийския университет „Климент Охридски“ Йордан Иванов за преподавател по български език и литература в Държавното училище за живи източни езици в Париж (днес Държавен институт за източни езици и цивилизации към Парижкия университет). Така българистиката се обособила като отделна дисциплина, а от 1932 г. — и като самостоятелна катедра.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Вж. някои подробности по този въпрос у R. Zaimova. *L'histoire bulgare dans le théâtre didactique français du XVIIe siècle*. — *Synthésis*. Bucarest, 1978, p. 111—113; *Relations byzantino-bulgares reflétées dans un ouvrage de la littérature parénétique française du début du XVIIIe siècle*. — *Bulgarian Historical Review*. Sof., 1981, 3, p. 101—105; G. Serghaert. *De Pantagruel à Candide*. Paris, 1963.

² Н. Колев. Разпространение на френския език сред българите и на френската преводна литература в България през Възраждането. Гл. II: Българи — драгомани при Високата порта до Освобождението. — ГСУ, ФКНФ. Т. 73, 1, 1978. С., 1981.

³ Н. Колев. Пак там, с. 73—79; B. Tuncel. *L'âge des drogmans*. — *Bulletin de L'AIESEE*. T. XII, 2, 1974, p. 233—242; R. Mantran. *Origines, évolution et perspectives de l'orientalisme français*. — *Bulgarian Historical Review*. IVe an., 2, Sof., 1976, p. 76—77.

⁴ A. Mazon. *Les études slaves*. — *La science française*. Nlle éd., Paris, 1933, p. 451 et suiv.; L. Léger. *Etudes slaves*. Deuxième série. Paris, 1886, p. 276 et suiv.

⁵ Пак там. Вж. също Р. Бернар. Преглед върху изучаването на славянските езици във Франция. — Бълг. ез., г. VII, 1957, кн. 1, с. 77—78; Ст. Димитров и К. Манчев. История на балканските народи. С., 1971; К. Манчев. История на балканските народи от османското нашествие на Балканите до Втората световна война. Велико Търново, 1979, с. 41 и сл.; В. Трайков. Идеологически течения и програми в националноосвободителните движения на Балканите до 1878 г., С., 1978; Кр. Шарова. Славянското дружество в Париж и неговият вестник „La Pologne“ за балканските народи (1848—1851). — *Векове*, 1973, кн. 3, с. 5—16; В. С. Смоховска-Петрова. М. Чайковски и Българското възраждане. С., 1973; Кр. Шарова. *Les Bulgares dans la politique balkanique de l'émigration polonaise*. 1841—1843. — *Bulgarian Historical Review*, 1974, 3, p. 25—52.

⁶ M. Ibrobas. *Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe*. Paris, 1966. IIIe partie: *Le cours de Fauriel sur les chants serbes et grecs*; N. Kolev. *La collaboration entre dr Nicolas S. Piccolos et Claude Fauriel*. — *Etudes balkaniques*. 1978, 2, p. 114—123.

⁷ F. G. Eichhoff. *Histoire de la langue et de la littérature des Slaves*. Russes, Serbes, Bohèmes, Polonais, Lettons. Paris, 1839.

⁸ L. Léger. *Les études slaves*. Op. cit., p. 282—288; cf. aussi: L. Léger. *Le panslavisme et l'intérêt de la France*. Paris, 1921, chap. X. *La France et le panslavisme*, p. 101—102; C. Robert. *De l'enseignement des langues et des littératures slaves au Collège de France*. — *Extrait*

de la Revue des Deux Mondes. Livraison du 15 janv. 1846, p. 4—5; D. Beauvois. La slavistique française à la fin du XIXe et au début du XXe s. — История на славистиката от края на XIX и началото на XX в. С., 1981, с. 252; Д. Бовуа. О периодизации истории французской славистики. М., АН СССР, 1978, с. 174—176, Сб. Методологические проблемы истории славистики; А. Мазон. Les études slaves. Op. cit., p. 451 et suiv.

⁹ C. Robert. Ibid., p. 2—3.

¹⁰ Вж. Л. Леже. Пак там.

¹¹ Касае се за „Краледворския ръкопис“. Вж. М. Ибровас. Ibid., p. 325—329 (Dvor Grálové).

¹² Първият превод на български народни песни е книгата на Огюст Дозон. Chansons populaires bulgares inédites. Publiées et traduites par Auguste Dozon. Paris, Maisonneuve et Cie, 1875. 427 p.

¹³ М. Ибровас. Op. cit., p. 277—280.

¹⁴ A. Mickiewicz. Les Slaves. Paris, 1849, t. I, p. 274—289.

¹⁵ Archives de Collège de France. Dossier personnel de Mickiewicz. C. XII. Mickiewicz. 19 (това са откъси от книгата на А. Ердан, написани на пишеша машина с много правописни грешки).

¹⁶ A. Mazon. Une correspondance: Mickiewicz, V. Cousin, Cyprien Robert. — Revue de littérature comparée. Numéro consacré à l'Europe centrale. 14e an., juillet—septembre 1934, n. 3, p. 562—563.

¹⁷ Id., p. 563. През 1848 г. Адам Мицкевич заминал за Рим, откъдето след няколко години отново се върнал в Париж и бил назначен за библиотекар на една от най-старите библиотеки в Париж, създадена през XVIII в., т. нар. „Библиотека Арсенал“. В личното досие на А. Мицкевич в архивите на Колеж дьо Франс се съхраняват следните документи със сигнатура С — XII. Мицкевич; IА. Министерска заповед от 8 септ. 1840 г., с което А. Мицкевич се назначава от министъра на просветата за временен ръководител на катедрата по „славянски език и литература“, след като бил професор по стари езици в академията в Лозана. IВ. Писмо от министъра на просветата Виктор Кузен до администратора на Колеж дьо Франс от 8 октомври 1840 г., с което уведомява администратора, че му изпраща разширение на министерската заповед от 8 септ. 1840 г. С — XII. 4. Писмо на министъра на просветата от 7 октомври 1846 г., с което го уведомява, че от 1 септември 1846 г. Мицкевич, в отпуск, ще получава само половината от заплатата си, а останалата половина ще се дава на неговия заместник Сиприен Робер. С — XII. 5. Писмо от 16 април 1848 г. на администратора на Колеж дьо Франс до министъра на просветата със запитване, дали Мицкевич ще продължи да чете своите лекции или това ще продължи неговият заместник Сиприен Робер. С — XII. 6. Писмо от началника на 4-и отдел на Министерството на просветата от 13 май 1848 г. до администратора на Колеж дьо Франс, с което го уведомява, че с решение на министъра Сиприен Робер ще продължи своите лекции на мястото на Мицкевич, С — XII. 3А. Министерско решение от 28 ноември 1848 г., с което се разрешава еднодневен отпуск на Мицкевич. С — XII. 8. Писмо вероятно на министъра до администратора на Колеж дьо Франс, от което се разбира, че с писмо от 13 май 1848 г. се продължавал отпускът на Мицкевич, като Сиприен Робер щял да продължи да го замества и да получава половината от заплатата на Мицкевич. С — XII. 7. Писмо на министъра на просветата от 11 януари 1849 г., с което го уведомява, че Мицкевич все още се счита в отпуск, а Сиприен Робер за негов заместник. Лекциите на Адам Мицкевич в Колеж дьо Франс били издадени под заглавие *Les Slaves. Cours professés au Collège de France par Adam Mickiewicz. 1840—1841. Paris, 1849, 5 vol.*

Вж. също. L. Adislas Mickiewicz. Adam Mickiewicz. Sa vie et son oeuvre. Paris, 1888; La Trilogie du Collège de France: Michelet, Mickiewicz, Quinet. Paris, 1924; A. Mazon. A. Mickiewicz. Paris, 1929; Irena Kucharska. Notice biographique d'A. Mickiewicz (avec bibliographie). — Europe. Octobre 1955, p. 3—60.

¹⁸ C. Robert. De l'enseignement des langues et littératures slaves au Collège de France. Op. cit., p. 4. По молба на научен работник от Загреб била направена справка в архивите на Колеж дьо Франс относно Сиприен Робер. Било установено само, че бил роден на 1 февруари 1807 г. в гр. Анже (вж. Archives de Collège de France. Département: Langues et littératures slaves. Cyprien Robert. A II. C. P. A, B.).

¹⁹ A. Mazon. Une correspondance: A. Mickiewicz, V. Cousin, Cyprien Robert. — Revue de littérature comparée. Numéro consacré à l'Europe centrale. XIVe an., n. 3, juillet—septembre 1934, p. 563—564.

²⁰ C. Robert. De l'enseignement des langues et littératures slaves au Collège de France. Op. cit., p. 1—2.

²¹ Banduri Anselmus. Anamadversiones in Constantino Porphyrogeneti libros de thematibus et de administrando imperii. T. II. ot Imperium orientalis sive antiquitates Constantinopolitanus. Venetiis, 1711.

²² Cf. Ch. Peyssonnel. Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin. Dissertation sur l'origine de la langue Slavonne, prétendue illyrique. Paris, 1765.

²³ C. Robert. Id., p. 9.

- ²⁴ C. Robert. Les Slaves de Turquie. Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares. Leurs ressources, leurs tendances et leurs progrès politiques. Paris, 1844, 2 vol.
- ²⁵ A. Mazon. Les études slaves. — La science française. Nlle éd. Paris, 1933, p. 454.
- ²⁶ Archives de Collège de France. Volume des programmes des cours au Collège de France. Cyprien Robert. Département: Langues et littératures slaves. A. II. C.
- ²⁷ Archives de Collège de France. Volume des programmes. . . Op. cit.
- ²⁸ D. Beauvois. La slavistique française à la fin du XIXe s. et au début du XXe s. Op. cit., p. 252.
- ²⁹ Вж. резюме на курса му във в. La Pologne, г. I, бр. 6, 1. II. 1849 г. Вж. за полската емиграция в Париж по-горе бел. 5.
- ³⁰ Archives de Collège de France. Département: Langues et littératures slaves. A. II. Cyprien Robert.
- ³¹ Id. Pièces 1—5.
- ³² Archives de Collège de France. Volume des programmes. Op. cit.
- ³³ Въобще се знае много малко от биографията и дейността на Сиприен Робер, особено след оттеглянето му като преподавател от Колеж дьо Франс.
- ³⁴ C. Robert. De l'enseignement des langues et littératures slaves. . . Op. cit., p. 7.
- ³⁵ Id., p. 6.
- ³⁶ Н. Колев. Разпространение на френския език сред българите и на френската предводна литература в България през Възраждането. Пос. съч. Гл. I. Видни френски интелектуалци за българския национален въпрос през XIX в., с. 18—33.
- ³⁷ Вж. Кр. Шарова. Славянското дружество в Париж. . . Пос. съч.
- ³⁸ Л. Каравелов. Събрани съчинения. Т. IV. С., 1968, с. 391. Срв. също „Дунавски лебед“, г. I, 1861, бр. 46 и 47, 15 и 22 авг., където на първите две страници на френски език са отпечатани откъси от книгата на С. Робер. Les Slaves de Turquie. Op. cit., под заглавие „Les Bulgares“, като в кратък увод (29 реда, 1 колонка) се обясняват причините за обнародването на откъсите от книгата на С. Робер, а именно като опровержение на немската преса, която поставяла под съмнение публикуваните материали във в. „Дунавски лебед“, в които се изобличавали издателствата на османските власти, както и на „неприятелите на нашия народ, че българите били груби, невежи и склонни към безгрижие и мързел“. Дава се и следната оценка на книгата на С. Робер: „le meilleur livre qui ait été écrit sur la Turquie d'Europe. . .“, за автора „... un juge désintéressé et par cela même impartial. . .“
- ³⁹ Вж. по-горе бел. 18.
- ⁴⁰ Вж. например: а. Молба до министъра на просветата от 2 фев. 1847 г. (4 ръкописни стр.) да бъде назначен за преподавател по персийски език в Колеж дьо Франс и по турски в Народната библиотека. б. Допълнителна молба от 14 април 1847 г. (вж. Archives de Collège de France. C — XII. Chodzko. 1—2.). Молбите му до администратора на Колеж дьо Франс от 3 и 14 ноември 1857 г. да бъде назначен за преподавател по славянски езици и литератури в Колеж дьо Франс на овакнатото място от Сиприен Робер (вж. Archives de Collège de France. C — XII. Chodzko. 3; G — IV — с. 42 А). Вж. също L. Léger. Les études slaves. Deuxième série. Op. cit., p. 278—281; Le Panславisme et l'intérêt français. Op. cit., p. 110—112; Souvenirs d'un slavophile. Paris, 1905, p. 10—21; Serbes, Croates et Bulgares. Paris, 1913, p. 17; А. Михайлски. Приятел и другар на Мидкевич — Полско-бълг. преглед, г. II. 1920, бр. 25, с. 199—200; Писмо на Ал. Ходзко от 11 ноември 1837 г. до Ст. Веркович. — Сб. Луи Леже. С., 1925, с. 98.
- ⁴¹ Вж. молбите му до министъра на просветата, съхранявани в архивите на Колеж дьо Франс под сигнатура C — XII. Ходзко. 1—2.
- ⁴² Archives de Collège de France. G — IV. с. 42 А.
- ⁴³ Archives de Collège de France. Chodzko. C. II.
- ⁴⁴ Archives de Collège de France. Volume des programmes. . . Op. cit.
- ⁴⁵ Id. Dossier Al. Chodzko. C. II. Pièces 5A, 5B, 5C, 7A, 7B, 8.
- ⁴⁶ L. Léger. Etudes slaves. Deuxième série. Op. cit., p. 279—281; Le Panславisme et l'intérêt français. Op. cit., p. 454; D. Beauvois. La slavistique française. . . Op. cit., p. 253.
- ⁴⁷ Вж. Архивен и-т при БАН. Архив Ив. Д. Шишманов. Ф. 11к, о. 3, а. е. 851, № 25. Явно това мнение на Л. Леже не е лишено от субективизъм и преднамереност. От лекциите му, а така също и от трудовете му личи точно обратното, че Ал. Ходзко е бил широко подготвен лингвист както в областта на ориенталистиката, така и на славистиката. Следял е всички публикации в областта на славистиката. Срв. писмото му вероятно до парламентарна комисия, натоварена да се занимае с точното название, която по неосведоменост на парламента през 1840 г. при основаването ѝ била назована „катедра по славянски език и литература“, но по-късно от лекциите на Мидкевич и С. Робер се разбрало, че съществуват както няколко славянски езика, така и няколко славянски литератури и наименованието на катедрата било видоизменено в „катедра по славянски езици и литератури“. В това изложение Ходзко, защитавайки това правилно становище, се обосновава с мнението на най-изтъкнатите по онова време слависти, като Челаковски, Михлошич и неговата сравнителна граматика на славянските езици, обнародвана във Виена през 1856 г., и на А. Шлайхер, който освен латвийската граматика подготвял и издаването на сравнителна граматика на славянските езици. Сам Ходзко е автор на една „старославянска грама-

тика". За съжаление между петте славянски литератури не се споменава новата българска литература, а само сръбската, чешката, руската, полската и „старославянската“ (Вж. в архивите на Колеж дьо Франс. Досие Ходзко (без сигнатура), това изложение на Ходзко, придружено от писмо до неизвестно лице от А. Седио (A. Sédillot), министър на просветата. И двата документа са без дата, като изложението на Ходзко е само копие от оригинала и предадено със съкращения.) Вж. също подробности по становището на Ал. Ходзко за „Веда словена“ в A.I. Chodzko. Etudes bulgares. Paris, 1875, 48 p.

⁴⁸ Вж. повече подробности: И в. Д. Шишманов. Френската наука и „Веда словена.“ — Сб. Луи Леже. Пос. съч., с. 33—108.

⁴⁹ Archives de Collège de France. Dossier Louis Léger. C. XII. Pièce 4b.

⁵⁰ N. K o l e v. Auguste Dozon et les études balkaniques en France. — Etudes balkaniques. Sof., 1982, 3.

⁵¹ Буквално преведено „Висше педагогическо училище“ в Париж, известно с високото равнище на преподаванията от видни френски професори, в което се подготвят обикновено кадри за преподаватели във висшите учебни заведения.

⁵² Licencié ès lettres. Характерна за френската учебна система университетска титла, която се дава след положени изпити по четири дисциплини, преподавани в един факултет, с продължителност на обучението обикновено от две години. Обикновено лице, придобило тази титла може да преподава в долните класове на средните учебни заведения, а за горните класове и висшите учебни заведения се изисква да си получил титлата „агреже“ — втора степен от висшето образование, като титлата се получава след успешно представяне на специален за този случай конкурс.

⁵³ Вж. за Л. Леже: L. L é g e r. Souvenirs d'un slavophile. 1863—1897. Op. cit.; Le Panslavisme et l'intérêt français. Op. cit., p. 183; A. M a z o n. Les études slaves. Op. cit., p. 454—455; P. B o y e r. Louis Léger. — Revue des études slaves, т. III, p. 127—132; D. B e a u v o i s. La slavistique française. Op. cit., p. 254—255; A. I. D z i v g o v. La vie et l'oeuvre de L. Léger. Sof., 1923; Notice biographique sur le verso de la couverture de: L. Léger. Les Annéennes Civilisations Slaves. Paris, 1921; вж. също статиите и спомените за Луи Леже, поместени в Сб. Луи Леже. C., 1925.

⁵⁴ Cf. L. L é g e r. Le Monde slave: voyages et littérature. Paris, 1873; Etudes slaves. Paris, 1875; Nouvelles études slaves. Paris, 1880—1886, 2 vol.; Contes slaves. Paris, 1887; Souvenirs d'un slavophile. Op. cit.

⁵⁵ L. L é g e r. La Save, le Danube et le Balkan. Paris, 1884, p. 260, 267.

⁵⁶ Касае се за „La Save, le Danube et le Balkan“. Op. cit.

⁵⁷ Вж. рецензията от A. G., Une excursion en Bulgarie — La Bulgarie, IIe an., n. 32—33 du 5/17 févr. et du 9/21 févr. 1883, p. 2—3. Cf. Mél. „Ecol Nationale des Langues Orientales Vivantes“. Paris, 1882.

⁵⁸ Вж. сп. Зора, 1885, кн. 3; вж. също: Ив. Вазов. Събрани съчинения. Т. 19, С., 1979, с. 219 и 525, както и рецензията от Ив. Вазов (Народний глас, бр. 484, 23 юни 1884).

⁵⁹ Вж. по-горе бел. 57 и 58.

⁶⁰ Вж.: L. L é g e r. La Bulgarie. Paris, 1885. Avant-propos, p. V.

⁶¹ Id., p. XVIII.

⁶² Вж. за Моско Москов (1862—1947) в Речник на бълг. литература. Т. 2, С., 1977, с. 406—407, където не са отбелязани преводите му.

⁶³ Тази част е преработка на писаното от Л. Леже по същия въпрос през 1874—1875 г. в „Etudes slaves“, от което някои откъси са били преведени и обнародвани в сп. Читалище, г. IV, кн. 13 от 1874 г. и г. V, кн. 11 от 1875 г.

⁶⁴ Според Б. Пенев. История на новата бълг. литература. Т. 2, С., 1977, с. 255, преводът на Л. Леже е направен по текста на автобиографията на С. Врачански, обнародван в Пер. сп., г. I, 1872, кн. 5—6. Срв. новото критично издание на Житие на Софроний на фр. ез. от проф. Жак Фьойе: Jack Feuillet. Sofronij Vračanski. Vie et tribulations du précheur Sofronij. Introduction. Traduction et Notes établies par J. F. Ed. Sofia-Press. Sofia, 1981, 226 p. Cf. N. K o l e v. Nouvelle édition de l'autobiographie de Sofronij. — Etudes balkaniques. 1981, 4, p. 140—144.

⁶⁵ В същата книга Л. Леже поместил в превод на френски език и Вазовия разказ „Неотдавна“, откъси от Раковски и описание на Копривщица от Л. Каравелов. Вж. Н. К о л е в. Вазови произведения на френски език. — Руски и западни езици. 1980, кн. 5, с. 53.

⁶⁶ L. L é g e r. La Bulgarie. Op. cit., p. 147.

⁶⁷ Nouvelles études slaves. Т. I. Paris, 1880, p. 52.

⁶⁸ Id.

⁶⁹ Cf. L. L é g e r. Souvenirs d'un slavophile. Op. cit.; Le Panslavisme et l'intérêt français. Op. cit.; Etudes slaves. Т. I. Op. cit.

⁷⁰ Вж. по-горе бел. 22. Вж. също Журнал министерства народного просвещения. Шестое десятилетие. Часть ССXXXVIII, 1885, март—април, СПб., 1885, с. 82; Современная летопись. Письмо из Парижа. Фев. 1885 года. (Писмото е от Л. Леже, дългогодишен дописник на вестника. Бел. Н. К.)

- ⁷¹ L. L é g e r. Etudes slaves. Deuxième série. Op. cit., p. 278—289.
- ⁷² Бж. no-rope бел. 65.
- ⁷³ Бж. Archives de Collège de France. Volume des programmes. Op. cit.: Louis Léger.
- ⁷⁴ A i m é P u e c h. Notice sur la vie et les travaux de Louis Léger, lue dans la séance du 31 octobre 1924 de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Paris, 1924, in fol., 33 p.
- ⁷⁵ Бж. no-rope бел. 53.
- ⁷⁶ L. L é g e r. Etudes slaves. Deuxième série. Op. cit., p. 276—288.
- ⁷⁷ L. L é g e r. Serbes, Croates et Bulgares. Cf. L. L é g e r. La Bulgarie. Paris, 1885.